

Aleksandra Stelmaszak
Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Opolu
<https://orcid.org/0000-0001-8390-8070>

Rysunek rodziny w percepcji żon doświadczających przemocy i żon niedoświadczających przemocy

Family Drawing Test in the perception of wives who experience domestic violence and wives who have not experienced violence

Abstract

The main issue of the presented paper concerns the perception of marriage by wives who experienced violence from their partners. The marital relationship was presented by women by means of Family Drawing Test. The research included a control group which consisted of women who have not experienced violence from their husbands. The study involved 60 women (30 who have experienced violence from their husbands and 30 who have not). The survey was conducted by the use of The Family Drawing Test created by M. Braun-Gałkowska. Because of the representativeness of the groups, the research was conducted in the Specialist Support Centre for Victims of Domestic Violence in Opole. In order to verify the posed hypotheses, the following statistical methods were used: the Student's t-test for the analysis of quantitative data and the chi-square test for the analysis of the qualitative data. The results indicate that women who experience domestic violence perceive their relationship in marriage negatively. Moreover, victims of domestic violence pay special attention to the lack of a proper communication in their marriage relationship and evaluate their relationships with their husbands more negatively than the wives from the control group. However, women who experience violence from their husbands assess their relationship as satisfactory, but not unambiguously positive. The presented study is only an introduction for further and future research, since the phenomenon of marital violence requires a deeper exploitation.

Keywords: marital relationship, domestic violence, satisfaction with marriage, perception of marital relationship, Family Drawing Test.

Abstrakt

Główny problem badawczy niniejszego artykułu dotyczył percepcji relacji małżeńskiej przez żony doświadczające przemocy ze strony swoich partnerów. Relacja małżeńska została przedstawiona przez kobiety za pomocą rysunku rodziny. Uwzględniona została grupa kontrolna, do której zakwalifikowane zostały żony niedoświadczające przemocy ze strony swoich mężów. W celu zweryfikowania postawionych hipotez wykonano badanie, w którym wzięło udział 60 kobiet (30 doznających przemocy oraz 30 niedoświadczających przemocy ze strony swoich mężów). Badanie zostało przeprowadzone za pomocą Testu Rysunku Rodziny M. Braun-Gałkowskiej. Badania, ze względu na dostępność grupy, było przeprowadzone w Specjalistycznym Ośrodku Wsparcia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie w Opolu. W celu zweryfikowania postawionych wcześniej hipotez wykorzystano następujące metody statystyczne: do analizy danych ilościowych został zastosowany Test t-Studenta, natomiast do opisu danych jakościowych użyty został test chi kwadrat. Wyniki wskazują, że kobiety doświadczające przemocy domowej negatywnie postrzegają swój związek w małżeństwie. Ponadto ofiary przemocy domowej zwracają szczególną uwagę na brak właściwej komunikacji w związku małżeńskim i oceniają swoje relacje z mężami bardziej negatywnie niż żony z grupy kontrolnej. Podkreślić należy, że kobiety, które doświadczają przemocy ze strony swoich mężów, oceniają swój związek jako zadowolający, ale nie jednoznacznie pozytywny. Prezentowane badanie jest jedynie wstępem do dalszych i przyszłych badań, ponieważ zjawisko przemocy małżeńskiej wymaga głębszej eksploracji.

Słowa kluczowe: relacja małżeńska, przemoc domowa, zadowolenie z małżeństwa, spostrzeganie relacji małżeńskiej, Test Rysunku Rodziny.

Wstęp

Zawarcie związku małżeńskiego jest pierwszym etapem cyklu życia rodziny. Młodzi ludzie, zawierając związek małżeński, decydują się stworzyć rodzinę, która zapewni ciągłość pokoleń, ale także zaspokoi podstawowe potrzeby człowieka, w szczególności potrzeby bezpieczeństwa i miłości. Budując relację małżeńską, dwoje ludzi dostarcza wzorów zachowań czy zasad integracji międzyludzkich. Zjawisko przemocy małżeńskiej nie jest problemem nowym. Od wieków znane są przypadki osób doświadczających przemocy z ręki najbliższych im ludzi. Jeszcze do niedawna powszechnie uznawany był pogląd, iż posłuszeństwo i autorytet

osiągnąć można jedynie poprzez stosowanie przemocy. Przemoc upokarza, powoduje cierpienie, rodzi nienawiść i pragnienie odwetu. Stosowanie jej tworzy błędne koło w stosunkach międzyludzkich, a skutki jej stosowania są wyłącznie negatywne.

1. Pojęcie relacji małżeńskiej

Związek małżeński jest powszechnie akceptowalną formą współżycia dwojga ludzi. Małżeństwo może być pełne szczęścia, ale także pełne trudności. To, jakie ono jest, wpływa na jakość życia samych małżonków, ale także na pozostałych członków rodziny (Plopa, 2005). Relacja małżeńska to podstawowy czynnik decydujący o strukturze całej rodziny. Brak satysfakcji z małżeństwa może dezintegrować cały system rodziny, a niezadowolenie z pożycia małżeńskiego jest istotnym czynnikiem stresującym (Plopa, 2005). Potoczne zdefiniowanie pojęcia „małżeństwo” nie jest zadaniem trudnym. Jednakże spojrzenie na ten termin z perspektywy teoretycznej powoduje wiele trudności. Są one spowodowane różnorodnymi formami życia małżeńskiego oraz zmianami w pełnionych przez rodzinę funkcjach (Plopa, 2005).

Według Hinde (1979; za: Gałkowska, 1999) relacja to powtarzająca się interakcja pomiędzy dwojgiem ludzi. Obejmuje to, co partnerzy myślą i odczuwają w relacji i w związku z nią. Relacja małżeńska zajmuje znaczące miejsce w rodzinie ze względu na konstytuowanie rodziny, dawanie jej początku, a co za tym idzie, charakteru, który wpływa na funkcjonowanie systemów rodzinnych. Dodatkowo małżeńskie szczęście wpływa na ogólne zadowolenie z rodziny i satysfakcję życiową. Znajduje to odbicie w zaspokajaniu potrzeb człowieka, w szczególności potrzeby bezpieczeństwa. Zadowalające pożycie małżeńskie jest związane ze stosowaniem jednolitych metod wychowawczych i wyższym poziomem kompetencji rodzicielskich, co wpływa na jakość i częstotliwość komunikacji w rodzinie. Dla dziecka obserwacja wzajemnych kontaktów jego rodziców jest wzorem zachowań interpersonalnych, które przekładają się na kontakty z innymi ludźmi, a satysfakcja małżonków wpływa na zadowalający cały system rodziny, podział obowiązków i organizację życia (Gałkowska, 1999). Związek małżeński służy zaspokajaniu potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych jednostki. Dorosły człowiek, opuszczając rodzinę pochodzenia, poszukuje osoby, która będzie go kochała i akceptowała, która da mu poczucie bezpieczeństwa i przy której będzie czuł się potrzebny. Rytuał zaślubin zakłada trwałość oraz nierozdzielność związku małżeńskiego. Akt zawarcia małżeństwa to nie tylko rytuał religijny czy prawny, ale także wejście w nowe role, obdarzenie poczuciem odpo-

wiedzialności i wzajemnej przynależności. Pozwala budować długotrwałe plany na przyszłość (Janicka, 2003).

Małżeństwo w ujęciu systemowym jest podsystemem systemu rodzinnego. Charakteryzuje się on dynamiczną równowagą, hierarchiczną organizacją, procesami komunikacji i wyraźnymi granicami. Wymiana informacji pomiędzy małżonkami powoduje, że podsystem małżeński podlega ciągłym przekształceniom. Przekształcenia te mogą dotyczyć różnych sfer życia małżonków i powodują rozwój małżeństwa (Liberska, Matuszewska, 2001). Badacze, podejmując tematykę małżeństwa, napotykać wiele trudności. Dotyczą one głównie jednoznacznego zdefiniowania małżeństwa. Małżeństwo określa się jako instytucję, związek, wspólnotę lub podsystem. Instytucjonalny charakter relacji małżeńskiej podkreśla w swojej definicji Ryś (2009), wskazując, że jest to związek mężczyzny i kobiety określony prawem, mający na celu założenie rodziny. O jego charakterze stanowią normy prawne, religijne i obyczajowe. Normy te wyznaczają zachowania partnerów, zadania i obowiązki będące wynikiem pełnionych przez nich ról małżeńskich. Według badaczki „małżeństwo stanowi wspólnotę, dzięki której człowiek ma szansę zrealizować swoje oczekiwania, zaspokoić swoje potrzeby, a także wyzwolić się z egoizmu i ubogacić swoją osobowość, otwierając się w pełni na potrzeby drugiego człowieka” (Ryś 2009, s. 171).

Relacja małżeńska jest najczęstszą formą intymnego związku dwojga ludzi w okresie dorosłości. Jak wskazuje Braun-Gałkowska (1992), związek małżeński nie jest tylko sumą elementów, z których się składa, ale także oddziaływań, które zachodzą pomiędzy małżonkami. To „związek kobiety i mężczyzny w założeniu trwający przez całe życie, który przez tworzenie wieloaspektowej wspólnoty życia dąży do realizacji wspólnego celu” (Braun-Gałkowska, 1984, s. 57).

Z psychologicznego punktu widzenia i na potrzeby niniejszej pracy najbardziej adekwatne wydaje się systemowe rozumienie małżeństwa jako podsystemu. Opisując małżeństwo, należy określić osobno męża, osobno żonę, ale także to, co między małżonkami zachodzi. Partnerzy mają wobec siebie wzajemne oczekiwania, postawy, sposób porozumiewania się i odniesienia emocjonalne. Wszystko to wpływa na fakt, iż podsystem małżeński jest dynamiczny i nie tworzy się w jednym momencie. Zmiany te mogą przebiegać w dwóch kierunkach. W kierunku realizacji coraz to głębszej wspólnoty lub w kierunku dezintegracji. Zarówno kobieta, jak i mężczyzna, chcąc zbudować trwały związek, muszą działać wspólnie na rzecz wspólnego dobra i wspólnego celu. Jednocześnie nie rezygnują oni z siebie, ale poprzez działanie na rzecz dobra współmałżonka twórczo się rozwijają (Braun-Gałkowska, 1992).

2. Psychologiczne uwarunkowania pozytywnej relacji małżeńskiej

W psychologii związek małżeński o dobrej jakości określa się pojęciami „powodzenia”, „szczęścia”, „przystosowania” oraz „dobranego związku małżeńskiego” (Braun-Gałkowska, 1992). Na tworzenie się relacji małżeńskiej wpływa wiele czynników. Są to między innymi: wpływ pochodzenia, motywacja do zawarcia związku małżeńskiego, dojrzałość partnerów, czy też posiadana przez nich hierarchia wartości (Ryś, 2009). Powodzenie w życiu małżeńskim jest uwarunkowane wieloma aspektami. Zwraca się uwagę na takie wymiary jak: intymność, samorealizację, podobieństwo w zakresie przyjmowania strategii zarządzania rodziną, poziom rozczarowania z małżeństwem (Plopa, 2006). Relacja małżeńska to także system dynamiczny, którego jakość uwarunkowana jest rozwojem małżonków, społeczno-kulturowym kontekstem oraz rozwojem życia rodzinnego i wydarzeniami z nim związanymi. Jakość tej relacji wpływa na pozostałe podsystemy, a sytuacja w rodzinie rzutuje na funkcjonowanie małżeństwa (Gurba, 2012).

Podstawą z satysfakcji z małżeństwa jest lojalność wobec oczekiwań partnerów. Wiąże się to z ukształtowaniem granic oddzielających system małżeński od struktur zewnętrznych. Granice te określają częstość i intensywność kontaktów z przyjaciółmi i rodziną generacyjną. Jest to ważne ze względu na potrzebę przestrzeni małżeństwa i braku ingerencji z zewnątrz. Wsparcie otrzymywane od rodziny pochodzenia i przyjaciół jest ważne zarówno dla partnerów, jak i całego związku. Jednakże, korzystając z niego, małżonkowie muszą kontrolować wpływ osób z zewnątrz na swoje małżeństwo. Utrzymywanie zbyt bliskich relacji z rodziną pochodzenia i przyjaciółmi, a także brak umiejętności wyznaczania określonych granic pomiędzy systemami jest przyczyną wielu konfliktów i stresów. Małżonkowie żyjący w takiej sytuacji mogą mieć poczucie rozbicia pomiędzy rodziną pochodzenia a nowym związkiem. Z kolei zbyt sztywne relacje prowadzą do braku emocjonalnego wsparcia i odcięcie się od najbliższego otoczenia. Taka sytuacja może prowadzić do poczucia samotności małżonków i braku zadowolenia z małżeństwa (Plopa, 2006). Granice w zdrowym systemie małżeńskim powinny być przepuszczalne, a także otwarte, by rodzina miała poczucie osadzenia w sieci wsparcia. Jednocześnie powinny być na tyle określone, by para mogła funkcjonować bez ingerencji z zewnątrz (Plopa, 2006).

Komunikacja małżeńska jest jednym z czynników wpływających na powodzenie małżeństwa. Prawidłowa komunikacja polega na jasności przekazu, wyrażeniu swoich myśli i uczuć, otwartości, dojrzałości i odpowiedzialności partnerów. Bardzo ważne jest, by małżonkowie potrafili ujawniać swoje uczucia, zarówno te pozytywne, jak i negatywne. Komunikacja, tak jak cały podsystem małżeński,

zmienia się w cyklu życia. Starsze pary są mniej skłonne do ukazywania uczuć negatywnych oraz wypowiedzi oceniających niż pary młode. Ich interakcja wydaje się bez emocji, ale rzadziej prowadzi do niezgody. Komunikacja starszych par jest wynikiem wypracowania pokrewnego duchowo stylu porozumiewania się, co związane jest z poczuciem stabilności i małżeńskiego zadowolenia (Harwas-Napierała, 2008). Komunikacja w związku małżeńskim jest podstawą wzajemnego zrozumienia i intymności. Małżonkowie reagują na przekaz zarówno werbalny, jak i niewerbalny. W komunikacji współmałżonka poszukują również potwierdzenia własnej wartości, poczucia szacunku i troski ze strony drugiej osoby. Taka komunikacja ułatwia nawiązanie intymności i otwieranie się partnerów na siebie (Płopa, 2006).

Decydującym kryterium, mówiącym o sukcesie małżeńskim, jest subiektywna ocena małżeństwa przez małżonków (Braun-Gałkowska, 1992). Ogólne zadowolenie ze związku, poczucie wspólnoty i spełnienia, pomimo okresowych trudności, jest najlepszym determinantem małżeńskiego sukcesu, gdyż powoduje, że para chce o związek walczyć. Obiektywne czynniki wewnętrzne i zewnętrzne również wpływają na powodzenie małżeństwa. Czynniki wewnętrzne można uporządkować, biorąc pod uwagę relacyjną lub dynamiczną rzeczywistość małżeńską. Na powodzenie związku działają, z punktu widzenia dynamiki małżeńskiej, czynniki istniejące przed i po zawarciu małżeństwa. Przed zawarciem małżeństwa największe znaczenie ma dojrzałość małżeńska oraz trafny wybór współmałżonka. Z kolei po ślubie większe znaczenie mają cechy osobowości współmałżonków, sposób porozumiewania się, poczucie odpowiedzialności za związek i umiejętność wyrażania emocji. Do czynników relacyjnych należą jednostkowe i interakcyjne. Czynniki jednostkowe to indywidualne cechy, postawy, doświadczenia małżonków. Z kolei czynniki interakcyjne, to wzajemne poznanie się przed ślubem, ustalenie zasad wspólnego życia, ale także jakość i przebieg interakcji pomiędzy małżonkami w czasie trwania związku (Braun-Gałkowska, 1992).

3. Pojęcie przemocy w małżeństwie

Przemoc wewnątrzrodzinna jest zjawiskiem, którego rzeczywiste rozmiary bardzo trudno jest określić. Powszechnie uważa się, że jest to najczęściej spotykana forma agresji interpersonalnej. I. Pospiszył definiuje przemoc jako „wszystkie nieprzypadkowe akty, godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, lub psychicznej szkody osoby, wykraczającej poza społeczne zasady wzajemnych relacji” (za: Pospiszył 1999, s. 5).

Przyglądając się zjawisku przemocy w małżeństwie, nie można pominąć jego prawnej perspektywy. Podstawowym przepisem karnym, mającym znaczenie dla ścigania sprawców przemocy w rodzinie jest art. 207 1,2 i 3 k.k. Dotyczy on znęcania się nad osobą najbliższą, lub nad inną będącą w przemijającym lub stałym stosunku zależności od osoby dokonującej aktu przemocy. Artykuł ten dotyczy również znęcania się nad osobą małoletnią lub nieporadną, ze względu na swój stan psychiczny i fizyczny (Bucoń, 2010). Przepięstwo to ścigane jest z oskarżenia publicznego. Przemoc w rodzinie jest specyficzną kategorią czynów zabronionych przez prawo. Prawne ujęcie przemocy zdecydowanie różni się od proponowanego przez psychologię. W prawnym aspekcie zwraca się głównie uwagę na użycie fizycznej siły wobec drugiego człowieka lub groźby jej użycia, bez względu na intencje sprawcy. Dodatkowo należy zwrócić uwagę, że przemoc powiązana jest z innymi zabronionymi przez prawo czynami (Bucoń, 2010).

Szukając czynników ryzyka krzywdzenia partnera, analizowano zmienne demograficzne, indywidualne i relacji. Do zmiennych demograficznych stanowiących ryzyko stosowania przemocy należą: płeć (poważnych aktów agresji dopuszczają się mężczyźni, u kobiet jest to chęć odwetu, niski status socjoekonomiczny sprawców). Do czynników indywidualnych należą: niska samoocena, patologiczna zazdrość, antyspółeczna osobowość, bycie ofiarą przemocy w dzieciństwie lub obserwowanie przemocy w rodzinie pochodzenia. Natomiast zmienne odnoszące się do relacji między małżonkami to: brak zaangażowania partnerów, czas trwania związków, nieumiejętna komunikacja lub jej brak, dominacja mężczyzny w związku (Poraj, 2014).

4. Rodzaje przemocy

By scharakteryzować zjawisko przemocy w małżeństwie, należy zwrócić uwagę na rodzaje przemocy. Podstawowymi rodzajami przemocy są: przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna, ekonomiczna i zaniedbanie (Badura-Madej, Dobrzyńska-Materhazy, 2000). Przemoc fizyczna jest zachowaniem intencjonalnym, które niesie ze sobą ryzyko uszkodzenia ciała, niezależnie czy do uszkodzenia dochodzi. (Badura-Madej, Dobrzyńska-Materhazy, 2000).

Przemoc seksualna w małżeństwie do niedawna nie była rozpatrywana w kategoriach przemocy. Użycie siły do wymuszenia współżycia seksualnego było społecznie i prawnie sankcjonowane. Dziś za przemoc seksualną uważa się uwłaczające uwagi o kobietach, demonstrowanie zazdrości, sprowadzanie kobiety do roli obiektu seksualnego, lekceważenie uczuć partnerki, krytyka zachowań seksualnych kobiety, wymuszenie ubierania erotycznych strojów, nieakceptowanych przez kobietę

pieszczot i zachowań seksualnych, wymuszanie oglądania pornografii, używania nieakceptowanych przez ofiarę przedmiotów erotycznych, gwałt, wymuszanie współżycia na oczach osób trzecich, po pobiciu lub na osobie chorej, zmęczonej, co może zagrażać jej życiu, a także wymuszanie współżycia z osobami trzecimi lub sadystycznych form współżycia seksualnego (Lipowska-Teutsch, 1998).

Zachowania intencjonalne, które obejmują ignorowanie uczuć ofiary, wprawianie w zakłopotanie, wyszydzanie, grożenie użyciem przemocy, ośmieszanie i wyśmiewanie poglądów, są to przejawy przemocy psychicznej. Przemoc psychiczna występuje często i trudno ją udowodnić. Powoduje znaczne obniżenie możliwości prawidłowego działania jednostki, a także rozwoju, w tym niskie poczucie własnej wartości, stany nerwicowe i lękowe (Mazur, 2002).

Przemoc ekonomiczna ma na celu całkowite uzależnienie ekonomiczne ofiary od sprawcy. Dzieje się to poprzez odbieranie zarobionych przez ofiarę pieniędzy, uniemożliwienie podjęcia pracy, zmuszanie do proszenia o pieniądze, niezaspokajanie podstawowych potrzeb materialnych rodziny, zaciąganie kredytów i pożyczek wbrew woli współmałżonka, okradanie (Sasal, 1998).

Zaniedbywanie polega na niezaspokajaniu podstawowych potrzeb zarówno fizycznych, takich jak: właściwe odżywianie, ubieranie, ochrona zdrowia, sen, higiena, edukacja, jak i psychicznych: poczucie bezpieczeństwa, miłość rodzicielska, partnerska, troska (Mazur, 2002).

Rozróżnianie form krzywdzenia ma charakter w dużej mierze teoretyczny, gdyż, jak pokazuje praktyka, różne formy krzywdzenia występują łącznie. Przemoc fizyczna jest nierozzerwalnie związana z psychiczną, a przemoc seksualna łączy w sobie zarówno krzywdzenie fizyczne, jak i psychiczne. Nie można również określić, która z form aktu przemocy jest najbardziej dolegliwa. Zależy to głównie od okoliczności, w jakich znajduje się krzywdzona osoba, jej wytrzymałości psychicznej oraz czasu trwania cierpień. Ważne jest również zauważenie, że takie spojrzenie na przemoc pozwala zrozumieć, iż ofiara żyje w sieci przemocy. Do sieci tej włączone są wszystkie osoby, których przemoc dotyczy. Doznawanie przez ofiarę przemocy, która wpływa na całe jej funkcjonowanie i kontroluje wszystkie aspekty życia rodzinnego, prowadzi do utraty mocy oraz niezdolności do znalezienia wyjścia z problemowej sytuacji (Mazur, 2002).

5. Skutki przemocy dla relacji małżeńskiej

Przemoc wywiera wpływ na rodzinę jako całość. Doświadczanie jej przez jednego członka rodziny jest nie bez znaczenia dla pozostałych jej członków. Holistycznemu spojrzeniu na rodzinę sprzyja systemowe rozumienie rodziny

(de Barbaro, 1999). Zwraca ono uwagę na strukturę rodziny, która jest niewidzialną siecią wzajemnych oczekiwań. Struktura rodziny warunkuje sposoby, w jakie członkowie rodziny wchodzi ze sobą w interakcje. Interakcje te regulują zachowanie członków danej rodziny, co pozwala stworzyć tożsamość rodziny. Jej członkowie funkcjonują według ustalonych reguł i zasad, a na próbę zmian reagują oporem (de Barbaro, 1999). Rodziny doświadczające przemocy wykształciły zasady radzenia sobie z nią, funkcjonowania w poszczególnych cyklach przemocy i reagowania na nią. Przemoc jest wpisana w tożsamość rodziny. Każda zmiana, poszukiwanie pomocy jest traktowane jako atak na tożsamość rodziny. Członkowie tej struktury reagują więc oporem, gdyż rzeczywistość im znana jest związana z doświadczaniem przemocy. Wyzwolenie się od niej niesie ze sobą zmiany, na które członkowie, także ofiary przemocy, mogą reagować lękiem i niepewnością. Paradoksalnie, dla rodziny dotkniętej przemocą życie z nią jest bardziej bezpieczne niż wyzwolenie się od działań przemocowych.

By charakterystyka zjawiska przemocy była pełna, należy zwrócić uwagę na skutki, jakie niesie ze sobą zamierzone, intencjonalne czynienie krzywdy i szkody drugiemu człowiekowi. Należy jednak spojrzeć na skutki przemocy, które dotyczą nie tylko poszczególnych członków rodziny, ale także rodzinę jako system. Człowiek spotyka się z przemocą jako jej ofiara, sprawca lub świadek czy widz. Każdy kontakt ma swoją dynamikę, specyfikę, ale każdy wywiera na człowieka wpływ. Warto jest zaznaczyć, że w rodzinie dotkniętej przemocą obecne są wszystkie te elementy (Mellibruda, 2014). Długotrwała egzystencja w atmosferze terroru może ukształtować takie sposoby radzenia sobie ofiary, które związane będą z aktami przemocy. Jest to swoiste odreagowanie doświadczanych krzywd (Mellibruda, 2005). Literatura określa to zjawisko jako „mechanizm błędnego koła” (Mellibruda, 2014). Ofiara przemocy nie jest w stanie obronić swoich dzieci przed maltretowaniem, a często sama dopuszcza się wobec nich aktów przemocy. Dzieci przyglądające się rodzicom stosującym przemoc, same podświadomie będą poszukiwać partnerów, którzy pozwolą im powielić rodzinny schemat. Ponadto będą stosować zachowania agresywne w dorosłym życiu, zarówno wobec partnerów i dzieci, jak i starzejących się rodziców. W kontaktach z innymi ludźmi również będą kierować się przemocą i czuć respekt wyłącznie wobec osób od siebie silniejszych. Ta spirala wadliwej socjalizacji przenosi się z pokolenia na pokolenie (Pospiszyl, 1999).

Specyficzna sytuacja ofiary polega na tym, że sprawca ma do niej ciągły dostęp. Sprawca potrafi przewidywać zachowanie ofiary i może ją kontrolować. Jednocześnie przywiązanie ofiary do sprawcy, który często jest najbliższą jej osobą, utrudnia rozwiązywanie problemu i szukanie pomocy poza strefą prywatną (Lipowska-Teutsch, 1997). Skutki dla ofiary przemocy, bez względu na płeć czy wiek, są rozległe. Ofiary przemocy często zgłaszają się do gabinetów lekarskich i psy-

choterapeutycznych, szukając pomocy ze względu na problemy zdrowotne czy emocjonalne, nie łącząc ich bezpośrednio z doświadczaniem przemocy. Tymczasem literatura podaje, że ofiary przemocy w rodzinie, dotyczą takie same problemy natury medycznej i psychiatrycznej jak weteranów wojennych, czy ocalonych z obozów koncentracyjnych (Lipowska-Teutsch, 1998). Do najczęściej wymienianych konsekwencji przemocy należą: zaburzenia stresu pourazowego, syndrom ofiary, efekt psychologicznej pułapki (Lipowska-Teutsch, 1998).

6. Metodologia badań własnych.

W niniejszym rozdziale zostanie przedstawiony problem i cel badawczy, a także hipotezy badawcze. Ponadto opisane zostaną zastosowane metody badawcze oraz charakterystyka respondentów.

6.1. Problem badawczy, cel badań i hipotezy badawcze

Głównym celem przeprowadzonych badań była analiza i opis relacji małżeńskiej przez żony doświadczające przemocy ze strony swoich partnerów. Uwzględniona została grupa kontrolna, do której zakwalifikowane zostały żony, które nie doznają przemocy wewnątrzmałżeńskiej. Jednakże głównym przedmiotem zainteresowania była percepcja małżeństwa przez kobiety doświadczające przemocy. Opierając się na ukazanym problemie badawczym, sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jak spostrzegają swoją relację małżeńską żony doświadczające przemocy ze strony swoich mężów?
2. Jaki jest obraz małżeństwa u kobiet doświadczających przemocy?
3. Jaka jest różnica w spostrzeganiu swojego małżeństwa pomiędzy żonami doświadczającymi przemocy a grupą kontrolną?
4. Jaka jest różnica w postrzeganiu obrazu małżeństwa pomiędzy grupą badawczą kobietami, które nie doświadczają przemocy ze strony swoich mężów?

Na podstawie wymienionych wyżej pytań badawczych oraz problemu badawczego niniejszej pracy można sformułować następujące hipotezy:

H1: Żony doświadczające przemocy charakteryzują się negatywnym obrazem relacji małżeńskiej.

H2: Żony doświadczające przemocy ze strony swoich mężów oceniają łączącą ich relację bardziej negatywnie niż żony z grupy kontrolnej.

H3: Kobiety z grupy kontrolnej oceniają swój obraz małżeństwa w sposób bardziej pozytywny niż żony doświadczające przemocy.

6.2. Test rysunku rodziny

Badanie zostało przeprowadzone za pomocą ankiety: Testu Rysunku Rodziny M. Braun-Gałkowskiej. Jest to metoda projekcyjna, która umożliwia zobaczenie osoby badanej na tle rodziny, poznanie relacji pomiędzy badanym a pozostałymi członkami rodziny.

Przy interpretacji rysunku bierze się pod uwagę trzy główne wskaźniki:

- a) aspekt formalny rysunku;
- b) treść rysunku;
- c) konflikty rodzinne, które ujawniają się w rysunku poprzez mechanizm projekcji.

Przy interpretacji formalnej rysunku ocenia się:

- a) poziom formalny rysunku;
- b) typ rysunku;
- c) elementy graficzne;
- d) symbolikę przestrzeni;
- e) symbolikę barw.

Analiza treści rysunku umożliwia poznanie sytuacji rodzinnej takiej, jak widzi ją badany. Pozwala również wykryć istniejące w rodzinie konflikty. Na użytek pracy metoda ta została wykorzystana do zbadania relacji małżeńskiej w percepcji kobiet doświadczających przemocy. Test Rysunku Rodziny pozwala zebrać informacje o subiektywnym spostrzeganiu relacji małżeńskiej przez żony oraz ich emocjonalnego odniesienia do poszczególnych członków rodziny.

W badaniu zastosowano Test Rysunku Rodziny z następującą instrukcją: „Narysuj rysunek pt. «Ja w małżeństwie»”. Osoba badana otrzymała kartkę papieru formatu A-4 i kredki świecowe. Czas badania przeprowadzanego indywidualnie był nieograniczony. W trakcie badania prowadzono obserwację, w której brano pod uwagę:

- a) kolejność rysowania osób, zwierząt, przedmiotów;
- b) czas poświęcony poszczególnym osobom;
- c) koncentrację na niektórych postaciach;
- d) komentarze słowne;
- e) gesty, mimikę.

Po zakończeniu rysunku został przeprowadzony wywiad według ogólnego schematu:

- a) co przedstawia rysunek, kim są osoby narysowane;
- b) kto w rodzinie jest najbardziej i najmniej miły;
- c) kto jest najbardziej, a kto najmniej szczęśliwy;
- d) pytanie, czy badany chciałby coś zmienić w narysowanej rodzinie;

- e) informacje dotyczące faktycznego składu rodziny oraz powodów braku któregoś z członków rodziny na rysunku.

Kryteria dotyczące interpretacji Testu Rysunku Rodziny zostały opracowane zgodnie z wytycznymi zawartymi przez autorkę w skrypcie „Poznanie Systemu Rodzinnego”.

6.3. Osoby badane

W badaniu wzięło udział 60 kobiet (30 doznających przemocy oraz 30 niedoświadczających przemocy ze strony swoich mężów). Wiek osób badanych mieścił się w przedziale 25–60 lat. Grupę badawczą stanowiły kobiety doznające przemocy psychicznej oraz fizycznej ze strony swoich mężów, natomiast grupę kontrolną, stanowiły kobiety niedoświadczające przemocy ze strony swoich mężów. Zdecydowana większość osób z grupy kontrolnej zamieszkiwała na wsi (53%) i miała wykształcenie wyższe (57%). Natomiast większość osób z grupy badawczej zamieszkiwała w mieście powyżej 100 tys. mieszkańców (50%). Osoby stanowiące grupę badawczą miały wykształcenie wyższe w 30%. W grupie kobiet doświadczających przemocy ze strony mężów 33% z nich miało wykształcenie średnie, natomiast wykształcenie zawodowe 30%. Każda z kobiet pozostawała w związku małżeńskim z przynajmniej rocznym stażem. Kobiety z grupy kontrolnej miały średnio 34 lat, a staż małżeństwa 8 lat. Z kolei żony doświadczające przemocy były średnio 14 lat po ślubie, a średni ich wiek wynosił 38 lat. Badane kobiety w większości posiadały dzieci. W grupie kontrolnej 11 kobiet miało jedno dziecko, 6 kobiet posiadało 2 dzieci, a 3 kobiety posiadały troje dzieci. W grupie kontrolnej 10 osób nie posiadało dziecka. W grupie badawczej natomiast 6 kobiet miało jedno dziecko, 19 kobiet posiadało 2 dzieci, a 4 kobiety posiadały troje dzieci. W grupie badawczej tylko jedno małżeństwo pozostawało bezdzietne. Zdecydowana większość osób biorących udział w badaniu deklarowała, że jest niezależna finansowo. W grupie badawczej 87% kobiet deklarowało swoją niezależność finansową, natomiast ponad połowa (57%) oceniała swoją sytuację finansową jako przeciętną. W grupie kontrolnej taką deklarację złożyło 88%, a 57% kobiet oceniło swoją sytuację materialną jako dobrą. Badania, ze względu na dostępność grupy, zostały przeprowadzone w Specjalistycznym Ośrodku Wsparcia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie w Opolu w latach 2014–2015. Badania zostały przeprowadzone dzięki życzliwej współpracy oraz pomocy kierownictwa i pracowników Ośrodka.

Badanie zostało przeprowadzone przy pomocy metod jakościowych oraz ilościowych. Osoby badane zostały poproszone o wypełnienie ankiety informacyjnej, a następnie o narysowanie rysunku „Ja w małżeństwie”. Podczas przepro-

wadzania badania uwzględniona została obserwacja zachowania osoby badanej oraz rozmowa dotycząca stworzonego rysunku. Kolejnym krokiem było wypełnienie przez osobę badaną testu „Skala Powodzenia Małżeństwa” autorstwa Marii Braun-Gałkowskiej.

7. Wyniki badań

Test Rysunku Rodziny umożliwia poznanie sytuacji rodzinnej takiej, jak widzi ją badany oraz pozwala zebrać informacje o subiektywnym spostrzeganiu relacji małżeńskiej przez żony doświadczające przemocy ze strony swoich mężów. Analizując projekcyjny obraz małżeństwa, brano pod uwagę takie wskaźniki jak: osoba na rysunku – mężczyzna, waloryzacja współmałżonka, dewaloryzacja współmałżonka, odległość pomiędzy kobietą a mężczyzną, agresja w stosunku do współmałżonka, dobra komunikacja w małżeństwie, zła komunikacja w małżeństwie, ambiwalencja wobec współmałżonka, współdziałanie małżonków, wyraźne podsystemy, obraz małżeństwa nieudanego, poczucie osamotnienia.

Tabela 1. Wyniki uzyskane w Teście Rysunku Rodziny przez wszystkie badane osoby

Lp.	Skala	df	X^2	Poziom istotności
1.	Osoba na rysunku - mężczyzna	1	0,000	n.i.
2.	Waloryzacja współmałżonka	1	5,455	n.i.
3.	Dewaloryzacja współmałżonka	1	1,714	n.i.
4.	Odległość pomiędzy kobietą a mężczyzną	1	9,600	0,002
5.	Agresja wobec współmałżonka	1	0,670	n.i.
6.	Dobra komunikacja w małżeństwie	1	24,754	0,000
7.	Zła komunikacja w małżeństwie	1	24,310	0,000
8.	Ambiwalencja wobec współmałżonka	1	1,071	n.i.
9.	Współdziałanie małżonków	1	5,079	n.i.
10.	Wyraźne podsystemy	1	1,926	n.i.
11.	Obraz małżeństwa nieudanego	1	19,817	0,000
12.	Poczucie osamotnienia	1	7,500	n.i.

W Tabeli 1. wykazano, że istotne statystycznie różnice pomiędzy badanymi grupami pojawiły się we wskaźnikach: odległość pomiędzy kobietą a mężczyzną, dobra i zła komunikacja w małżeństwie, obraz małżeństwa nieudanego.

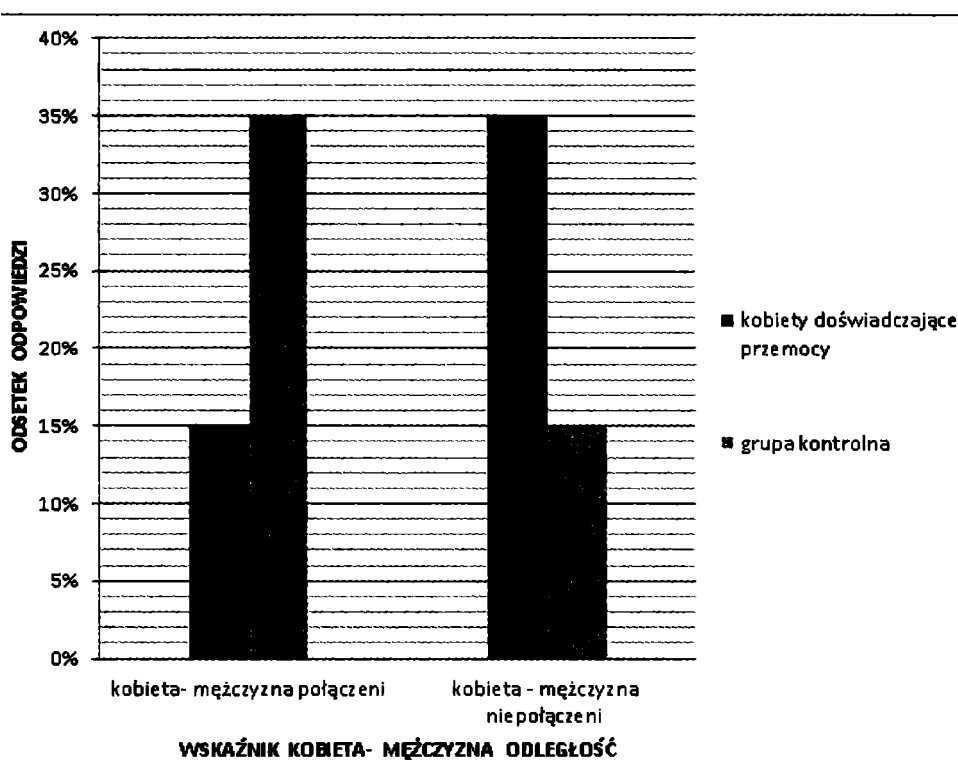
Pierwsza istotna statystycznie różnica pomiędzy grupą kobiet doświadczających przemocy a grupą kontrolną pojawiła się we wskaźniku odległość pomiędzy kobietą a mężczyzną. Jest to wskaźnik przedstawiający prawdziwe lub oczekiwane przez autora rysunku relacje pomiędzy członkami rodziny. Trzymanie się za ręce, bliska odległość pomiędzy postaciami są to wyznaczniki wskazujące na zażyłość. Z kolei duża odległość, odwrócenie od innych, przedstawienie postaci z dala od innych członków rodziny wskazuje na niechęć. Izolację dodatkowo może podkreślać oddzielanie postaci linią lub przedmiotami.

Dane ukazane na wykresie nr 1 przedstawiają szczegółowy odsetek odpowiedzi w poszczególnych grupach badawczych. W grupie kobiet doświadczających przemocy ze strony swoich mężów 35% z nich narysowało siebie w znacznej odległości od partnera, natomiast 15% z przebadanych żon ukazało siebie w małej odległości od wobec współmałżonka. W grupie kontrolnej natomiast 15% z badanych kobiet narysowało siebie w znacznej, a 35% w niewielkiej odległości od współmałżonka. Analizy wskaźnika: odległość pomiędzy kobietą a mężczyzną ukazały, że pomiędzy grupą żon doświadczających przemocy a grupą kontrolną istnieje umiarkowana współzależność ($V=0,40$, $p \leq 0,05$).

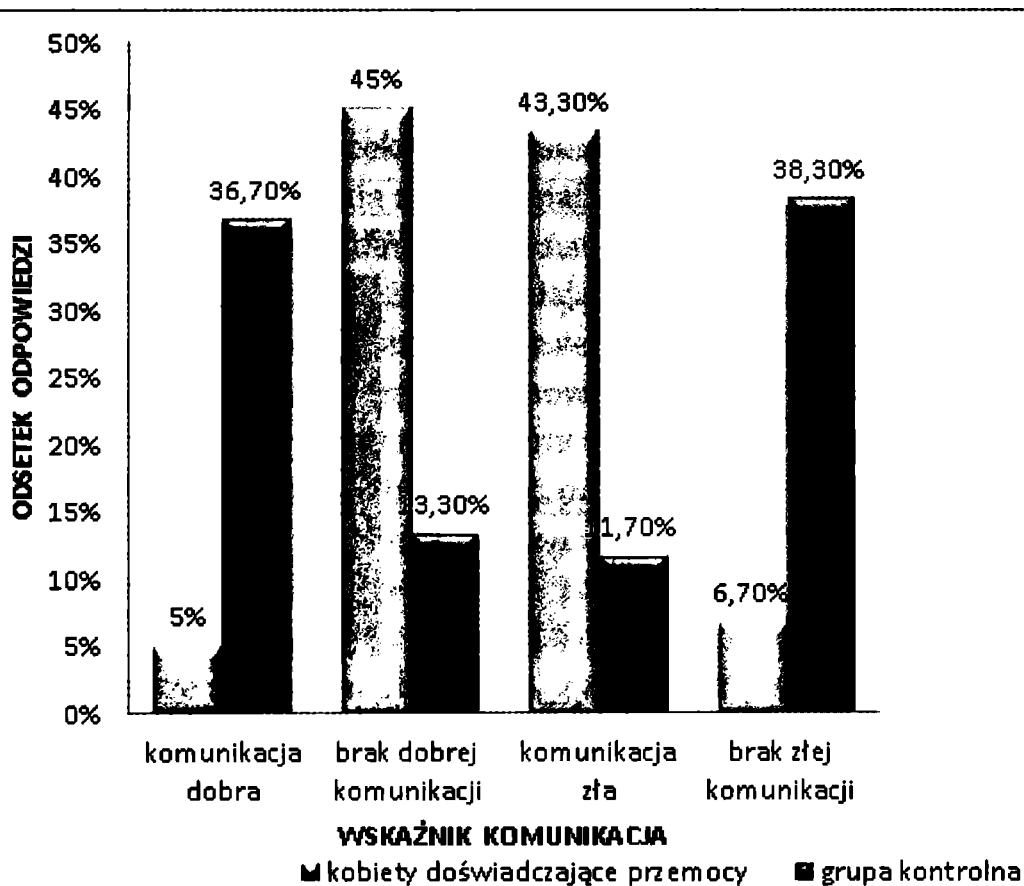
Kolejna różnica pomiędzy badanymi grupami wystąpiła we wskaźniku: komunikacja w małżeństwie, który dzieli się na dobrą i złą komunikację pomiędzy małżonkami. Komunikację pomiędzy małżonkami można określić m.in. poprzez relację odległości, współdziałanie małżonków. Wyniki w obszarze dobrej i złej komunikacji pomiędzy małżonkami w badanych grupach przedstawia wykres 2.

Przedstawione na wykresie 2. dane obrazują szczegółowy odsetek odpowiedzi w poszczególnych grupach badawczych. Żony doświadczające przemocy ze strony swoich mężów znacznie częściej wskazują na brak dobrej komunikacji i istnienie złej w swojej relacji małżeńskiej. Natomiast żony z grupy kontrolnej częściej wskazywały na istnienie dobrej komunikacji i brak złej komunikacji. Komunikację dobrą w swoim małżeństwie zauważało 5% kobiet z grupy badawczej i 36,70% kobiet z grupy kontrolnej. Żony niedoświadczające przemocy ze strony swoich mężów w 38,30% wskazywały na brak złej komunikacji w ich związku, jednocześnie 11,70% badanych oceniło ją jako złą. Kobiety z grupy kontrolnej wyższy wynik uzyskały w czynniku brak złej komunikacji niż w czynnik dobra komunikacja. Świadczy to o tym, że kobiety nie oceniają swojej komunikacji z mężem jako dobrej, ale jednocześnie nie klasyfikują ją jako złą. Odwrotna sytuacja ma miejsce w grupie kobiet doświadczających przemocy. Kobiety oce-

Wykres 1. Różnica pomiędzy grupami w kategorii: odległość pomiędzy kobietą a mężczyzną

Wykres 2. Różnica pomiędzy grupami w kategorii: komunikacja

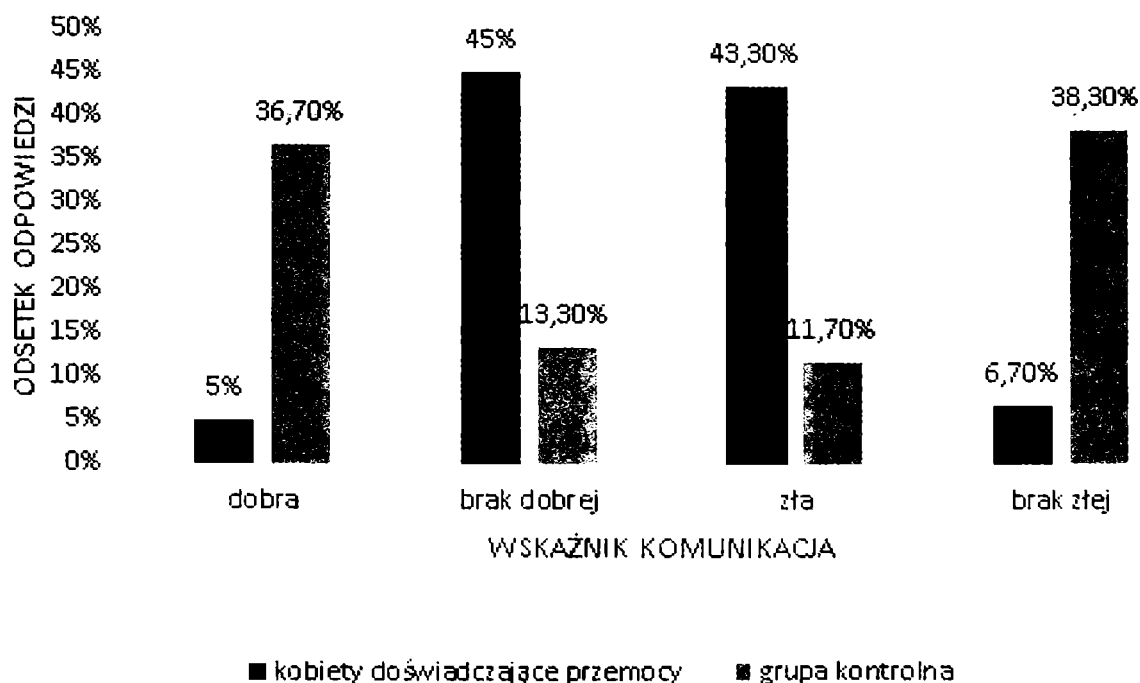

nią swoją komunikację z mężem na poziomie „brak dobrej komunikacji” oraz „zła komunikacja”. Współczynnik V Kramera wskazuje na siłę związku pomiędzy zmiennymi. Pozwala określić siłę zależności wskaźników: dobra komunikacja oraz zła komunikacja pomiędzy badanymi grupami. Porównując wskaźnik dobra komunikacja pomiędzy grupą żon doświadczających przemocy, a grupą kontrolną można wnioskować o dużej współzależności badanych zmiennych ($V = 0,642, p \leq 0,05$). Podobna sytuacja ma miejsce podczas analizy wskaźnika zła komunikacja. Również w tym przypadku przeprowadzone analizy wskazują na dużą współzależność badanych zmiennych ($V = 0,637, p \leq 0,05$).

Istotnie statystycznie różnice pomiędzy badanymi grupami pojawiły się także we wskaźniku obraz małżeństwa nieudanego. Badania Braun-Gałkowskiej (1992) ukazały, że rysunki osób niezadowolonych z małżeństwa charakteryzują się takimi wskaźnikami m.in. jak: brak barw, niepokój, agresja, znaczna odległość pomiędzy małżonkami, brak komunikacji lub zła komunikacja pomiędzy partnerami, brak zaznaczenia podsystemów rodzinnych oraz nieruchomość postaci.

Szczegółowy odsetek odpowiedzi w poszczególnych grupach badawczych przedstawia wykres nr 3. W rysunkach żon doświadczających przemocy ze strony swoich mężów w 43,30% przypadków pojawiały się wskaźniki dotyczące obrazu małżeństwa nieudanego. Jedynie w 6,70% przypadków kobiety z grupy badawczej nie zaznaczyły wskaźników dotyczących obrazu małżeństwa nieuda-

Wykres 3. Różnica pomiędzy grupami w kategorii: obraz małżeństwa nieudanego

nego. W grupie kontrolnej 35% kobiet nie wskazało na żadne z czynników będących wyznacznikami obrazu małżeństwa nieudanego. Z kolei na obraz małżeństwa nieudanego wskazywało 15% żon z grupy kontrolnej. Wskaźnik V Kramera wskazuje na umiarkowaną współzależność pomiędzy badanymi czynnikami ($V = 0,575, p \leq 0,05$).

8. Dyskusja wyników i wnioski

Po przeanalizowaniu wyników można stwierdzić, że na poziomie podświadomości kobiety doświadczające przemocy znacznie częściej rysują siebie w znacznej odległości od współmałżonka, bardzo często obie postacie oddzielają przedmioty lub linie. Rysunki ofiar przemocy domowej cechuje również brak dobrej komunikacji ze współmałżonkiem oraz zła komunikacja. Wskazuje to, że ofiary przemocy domowej częściej zauważają złą komunikację w ich relacji małżeńskiej i brak przesłanek dobrej komunikacji. Ponadto wiele czynników składających się według autorki Testu Rysunku Rodziny, M. Braun-Gałkowskiej na obraz małżeństwa nieudanego, pojawia się w rysunkach grupy badawczej. Świadczy to o postrzeganiu przez ofiary przemocy domowej relacji małżeńskiej w sposób negatywny. Tym samym potwierdza się hipoteza 1. Plopa (2006) w swoich badaniach wykazał, że prawidłowa komunikacja w związku małżeńskim jest podstawą wzajemnego zrozumienia i intymności. Ofiary przemocy domowej zwracały szczególną uwagę na brak istnienia poprawnej komunikacji w ich relacji małżeńskiej. Można wnioskować, że ten aspekt małżeńskiego pożycia w szczególnym stopniu decydował o braku zadowolenia z relacji małżeńskiej.

Na podstawie wyników badań można stwierdzić, że kobiety doświadczające przemocy ze strony swoich mężów oceniają łączącą ich relację bardziej negatywnie niż żony z grupy kontrolnej. W projekcyjnym obrazie małżeństwa żony niedoświadczające przemocy częściej rysowały siebie w niewielkiej odległości od współmałżonka, wskazywały na istnienie dobrej komunikacji pomiędzy nimi lub na brak przejawów złej komunikacji. Ponadto, jak wykazały przeprowadzone statystyki, w projekcyjnym obrazie małżeństwa znajdowało się znacznie mniej wskaźników obrazu małżeństwa nieudanego. Przeprowadzone analizy są spójne z badaniami przeprowadzonymi przez M. Braun-Gałkowską (1999). U kobiet niezadowolonych ze swojego małżeństwa występują takie same oczekiwania co do małżeństwa jak u kobiet zadowolonych ze swojego związku. Jednocześnie potrzeby emocjonalne i oczekiwania kobiet nie są zaspokajane przez ich partnerów, co powoduje frustrację i złe samopoczucie. Powoduje to ocenianie relacji małżeńskiej jako negatywnej.

Hipoteza 3. została potwierdzona częściowo. Przeprowadzone analizy wskazują, że w projekcyjnym obrazie małżeństwa częściej pojawiają się wskaźniki mówiące o braku złej relacji małżeńskiej niż jednoznacznie wskazujące na istnienie relacji pozytywnej. Kobiety niedoświadczające przemocy ze strony swoich mężów częściej rysowały siebie w małej odległości od męża, co wynikało ze współdziałania partnerów. Badania Plopy (2005) wykazały, że na relację małżeńską wpływa także istnienie więzi, pomiędzy małżonkami. Wiąż ta obejmuje wspólne cele partnerów, zainteresowania oraz związki z instytucjami społecznymi. Partnerzy odczuwający bliskość psychiczną wobec siebie oceniają swój związek bardziej pozytywnie. Kobiety z grupy kontrolnej zwracały szczególną uwagę na brak złej komunikacji w związku, jednocześnie nie uznając jej za pozytywną. Brak satysfakcjonującej komunikacji w związku utrudnia nawiązanie psychicznej więzi, co wpływa na zadowolenie z relacji małżeńskiej.

Na podstawie uzyskanych wyników można wygenerować następujące wnioski:

1. Żony doświadczające przemocy domowej spostrzegają swoją relację małżeńską negatywnie. Ofiary przemocy domowej zwracały szczególną uwagę na brak istnienia poprawnej komunikacji w ich relacji małżeńskiej. Można wnioskować, że ten aspekt małżeńskiego pożycia w szczególnym stopniu decydował o braku zadowolenia z relacji małżeńskiej.
2. Kobiety doświadczające przemocy ze strony swoich mężów oceniają łączącą ich relację bardziej negatywnie niż żony z grupy kontrolnej. W projekcyjnym obrazie małżeństwa znajdowało się znacznie mniej wskaźników obrazu małżeństwa nieudanego. W grupie kobiet doświadczających przemocy otrzymane wyniki świadczą o niskim poziomie zadowolenia z małżeństwa. Ponadto w projekcyjnym obrazie małżeństwa, osoby z grupy badawczej rysują siebie w znacznej odległości od współmałżonka, bardzo często obie postacie oddzielają przedmioty lub linie.
3. Żony doświadczające przemocy ze strony swoich mężów posiadają takie same oczekiwania co do małżeństwa jak kobiety z grupy kontrolnej. Jednakże ich potrzeby emocjonalne i oczekiwania nie są zaspokajane. Może powodować to ocenianie relacji małżeńskiej jako negatywnej.
4. Kobiety z grupy kontrolnej oceniają swoją relację małżeńską jako zadowalającą. Ich ocena nie jest jednak jednoznacznie pozytywna. Świadczyć to może o trudnościach związanych z nawiązaniem więzi pomiędzy małżonkami, które spowodowane są brakiem satysfakcjonującej komunikacji pomiędzy nimi.

Data wpłynięcia: 2019-10-25;

Data uzyskania pozytywnych recenzji: 2020-12-20;

Data przesłania do druku: 2020-12-28.

References

- Badura-Madej, W., Dobrzyńska-Meterhazy, A. (2000) *Przemoc w rodzinie – interwencja kryzysowa i psychoterapia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Braun-Gałkowska, M. (1984) 'Znaczenie religijności małżonków dla powodzenia małżeństwa'. T. Kułowiec (red.) *Z badań nad rodziną* (57–68). Lublin: Wyd. KUL
- Braun-Gałkowska, M. (1992) *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Braun-Gałkowska, M. (2007) *Poznanie systemu rodzinnego*. Lublin: Wyd. KUL
- Braun-Gałkowska, M. (2009) 'Rozwój miłości w małżeństwie', w F. Adamski (red.) *Miłość, małżeństwo, rodzina* (139–150) Kraków: Wyd. Petrus.
- Bucoń, P. (2010) 'Przemoc w rodzinie w ujęciu prawnokarnym', w J. Maciaszek (red), *Zjawisko przemocy we współczesnym świecie* (s. 9–21) Stalowa Wola: Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie.
- De Barbaro, M. (1999) 'Struktura rodziny', w B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny* (s. 45–55). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gurba, E. (2012) 'Wczesna dorosłość', w J. Trempała (red.) *Psychologia rozwoju człowieka* (295–297). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gałkowska, A. (1999) 'Znaczenie relacji małżeńskiej w systemie rodzinnym', w A. Gałkowska (red.), *Percepcja powodzenia małżeństwa rodziców a społeczny obraz siebie ich dorosłych dzieci* (s. 66–70). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Harwas-Napierała, B. (2008) 'Komunikacja w podsystemie małżeńskim', w Barbara Harwas-Napierała (red.), *Komunikacja interpersonalna w rodzinie* (61–71). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Janicka, I. (2003) 'Małżeństwo czy związek niezalegalizowany', w I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (68–77). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lipowska-Teutsch, A., (1997) 'Przemoc wobec kobiet', w D. Kubacka-Jasiecka i A. Lipowska-Teutsch (red.), *Wobec przemocy* (s. 11–43). Kraków: Wyd. All.
- Lipowska-Teutsch, A., (1998) *Wychować, wyleczyć, wyzwolić*. Warszawa: Wyd. Parpa.
- Liberska, H., Matuszewska, M. (2001) Wybrane psychologiczno-społeczne mechanizmy funkcjonowania małżeństwa w Hanna Liberska, Mirosława Matuszewska (red.) *Małżeństwo: męskość, kobiecość, miłość, konflikt* (13–43). Poznań: Wyd. Fundacji Humaniora.
- Mazur, J. (2002) *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Mellibruda, J. (1996) 'Patrząc na przemoc', *Świat problemów*, 5, 4–10.

- Mellibruda, J. (2005) *Charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie*, http://www.niebieskalinia.pl/przewodnik_ustawa/poradnik eksperci_radza/01._Jerzy_Mellibruda.pdf.
- Mellibruda, J. (2014) 'Umysł zniewalany przemocą', w K. Kulesza (red.), *Mapa pomagania: jak rozpoznać przemoc w rodzinie i skutecznie jej przeciwdziałać: antologia tekstów opublikowanych w dwumiesięczniku „Niebieska Linia”* (s. 11–20). Warszawa: Wyd. Zielony Liść.
- Plopa, M. (2005) 'Z psychologicznych badań nad małżeństwami o różnym poziomie integracji', w M. Plopa (red.) *Psychologia rodziny. Teoria i badania* (113–240). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”
- Plopa, M. (2006) *Więzy w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Plopa, M. (2011) 'Rodzicielstwo jako wyzwanie dla małżeństwa: perspektywa teorii systemowej', w Liberska Hanna, Malina Alicja (red.) *Wybrane problemy współczesnych małżeństw i rodzin* (s. 16–43). Warszawa: Wyd. Difin.
- Poraj, G. (2014) 'Agresja i przemoc w rodzinie', w I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 498–501). Warszawa: PWN.
- Pospiszyl, I. (1998) *Przemoc w rodzinie*, Warszawa: Wyd. Katedry Psychopedagogiki Resocjalizacyjnej Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej. Instytut Badań Edukacyjnych.
- Pospiszyl, I. (1999) *Razem przeciwko przemocy*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Ryś, M. (2009) 'Relacje w małżeństwie', w F. Adamski (red.) *Miłość, małżeństwo, rodzina* (171–182). Kraków: Wyd. Petrus.
- Sasal, D. (1998) *Niebieskie karty*. Warszawa: Wyd. Papra.
- Satir, V. (2000) 'Para-architekci rodziny', w V. Satir (red.), *Rodzina. Tu powstaje człowiek* (s. 136–150). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne.